

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-145-152>

УДК 373.3/.5.091.64:(075)].011.33.042(430)

ПРИНЦИП ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ НІМЕЧЧИНИ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА

Оксана Мартинюк,

завідувач сектору відділу науково-аналітичної
роботи з видання навчальної літератури
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»,
м. Київ, Україна,

e-mail: martiniuk-ksu@ukr.net

У статті висвітлено теоретико-практичні аспекти диференційованого навчання в Німеччині. Проаналізовано наукові праці, в яких розглядаються питання концептуальних основ принципу диференційованого навчання. Розкрито сутність понять «диференціація» та «принцип навчання», з'ясовано основні види диференціації. Розглянуто структуру підручників з погляду реалізації принципу диференційованого навчання в системі середньої освіти Німеччини. Автор дійшов висновку, що реалізація принципу диференційованого навчання в Німеччині, в тому числі засобами підручника, позитивно відображається на результатах освітнього процесу, сприяє розвитку здібностей кожного учня.

Ключові слова: шкільна освіта; освіта Німеччини; принцип навчання; диференційоване навчання; підручник.

Постановка проблеми. З економічним і соціальним розвитком нашої країни відбуваються докорінні зміни в системі освіти. Прийняття нового Закону України «Про освіту» сприяє трансформації її в нове русло. Основним вектором є спрямованість змісту освіти на реалізацію особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду та ґрунтується на виборі учнем видів, форм і темпу здобуття освіти. Орієнтація на особистість, розвиток творчого потенціалу учнів й аналітичного мислення учнів вимагає перегляду навчальних дисциплін, рівня їх складності, методів і засобів навчання. В цьому контексті диференціація навчання є невід'ємною частиною освітнього процесу: вона дозволяє задовольнити освітні потреби дітей, які мають різні схильності, інтереси, здібності до вивчення предметів.

Останнє десятиліття в Україні поширюються тенденції створення закладів різних типів, передбачаються індивідуальні траєкторії навчання, що враховують

освітні потреби кожного здобувача освіти. Разом з тим вивчення сучасного вітчизняного досвіду засвідчує, що українська школа ще не набула достатнього досвіду в сфері диференціації. Доцільним вбачається звернення до досвіду зарубіжних країн, зокрема Німеччини, де майже століття існує система різнорівневої диференціації, спрямована на врахування можливостей кожного учня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання різнорівневої диференціації шкільної освіти знаходяться у полі зору зарубіжних і вітчизняних учених. Організацію диференційованого навчання у закладах загальної середньої освіти вивчали І. Осмоловська, М. Пісоцька, П. Сікорський. Концептуальні основи диференціації профільного навчання в німецькій школі аналізували М. Авраменко, Н. Лакоза. Інтерес представляють дослідження М. Красовицького, О. Локшиної, Б. Мельниченка, Л. Писаревої, О. Сурудіної, об'єктом наукових досліджень яких є зміст освіти, методи, принцип диференційованого навчання та стратегії розвитку зарубіжної школи.

Реалізацію змісту освіти у німецьких підручниках досліджували М. Байсвенгер, А. Кіпніс, Д. Кірхер, Шеллер. Питання якості загальної середньої освіти й основні напрямки її розвитку висвітлювали Д. Баумерт, Р. Вернштед, К. Інгенкамп, Х.-Г. Кемпферт, Г. Ленерт, А. Юнгенс, питання організації навчання в Німеччині та якості освіти розглядали Е. Аксьонова, Н. Кравець, Н. Шеверун, питання особисто орієнтованого навчання в старшій школі зарубіжжя досліджували О. Василенко, Р. Винкель, Р. Лерш, Г. Хойзерн, Й. Шнак та інші. Г. Турій, Е. Юргенс та інші в своїх працях приділяли увагу організації самостійної роботи. Проблему реалізації та впровадження новітніх засобів навчання — електронних підручників — піднімали Ханс Веденіг, К. Кунце, Бад Хейльбрунн, А. Шютц.

Мета статті. Розкрити сутність поняття принципу диференціації навчання та проаналізувати сучасний стан практики реалізації диференціації засобами підручників в німецькій школі.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна педагогічна наука розкриває систему дидактичних принципів, виходячи з наукового розуміння суті виховання й навчання. Ця система ґрунтується на принципах зв'язку змісту й методів навчання з національною культурою і традиціями, виховуючого характеру навчання, науковості, систематичності, наступності, свідомості й активності учнів, наочності, доступності, індивідуалізації і диференціації процесу навчання, уважного вивчення інтересів, здібностей, нахилів кожного учня [1]. Всі дидактичні принципи відображають закономірності освітнього процесу, передають основні вимоги до його організації та реалізації, регулюють діяльність учителя та учнів, зберігають своє загальне значення в навчанні дисциплін і на всіх його етапах [8]. На думку науковців, важливою метою процесу навчання є розвиток учнів — інтелектуальної, емоційної, вольової сфер. Реалізація принципу диференціації навчання сприяє підсиленню розвиваючої функції освітнього процесу.

Термін «диференціація» означає поділ цілого на окремі різномірні елементи. За українським педагогічним словником «диференційоване навчання» — розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи. Виокремлення й посилення провідних, профілюючих навчальних предметів не суперечить принципів єдиної школи, оскільки при цьому забезпечуються встановлені державні стандарти загальноосвітніх знань з усіх предметів і не збільшується тижневе навантаження учнів [1].

О. Савченко в своїх дослідженнях диференційоване навчання визначає як форму навчальної діяльності, організація якої враховує здібності, схильності, інтереси учнів [8]. На уроці диференціація проявляється через зміни змісту навчання, тривалість завдань, засобів методичної підтримки учнів відповідно до їхньої готовності до навчання.

Створення системи різномірневого диференційованого навчання вимагає розробки відповідної програми, яка є нормативно-управлінським документом школи, відображає зміст освіти й особливості організації освітнього процесу в конкретному закладі [3]. Ця система передбачає врахування природних здібностей та інтересів учнів, поділ класів на групи, перекомплектування (за потреби), уведення в практику роботи різномірневих підручників, створення шкільних матеріалів, комплексно-корекційні заходи, позаурочну та позашкільну діяльність тощо.

Досліджуючи тенденції розвитку шкільної освіти на європейському континенті, Б. Мельниченко визначив два основні напрями: 1) виховання людини як суб'єкта взаємовідносин, 2) диференціація освіти згідно з інтересами і здібностями дитини [5]. Він наголосив, що реформи, які відбуваються в системі освіти розвинених країн, надають можливість повніше задовольнити освітні потреби кожного здобувача освіти і спрямовані на підсилення ролі профільної орієнтації, впровадження новітніх інформаційних технологій (зокрема, електронних підручників), диференціації навчання в усіх типах закладів освіти шляхом розширення переліку предметів варіативної складової, створення класів з різними напрямками для урахування інтересів і здібностей учнів.

Загальною тенденцією в освіті Німеччини в XXI столітті є перебудова діяльності закладів середньої освіти на основі врахування індивідуальних особливостей кожного учня. Характерним у розвитку школи Німеччини є її орієнтація на варіативність, багатопрофільність (у старшій школі), широку диференціацію та індивідуалізацію навчання.

Аналіз наукових праць засвідчує, що диференціація освітнього процесу в Німеччині розпочинається досить рано — ще з початкової ланки і відбувається протягом усього навчання дитини в школі. Зазвичай вчені поділяють диференційоване навчання у Німеччині на зовнішнє та внутрішнє.

Зовнішня диференціація в зарубіжній країні представлена різномірневою системою закладів освіти, стабільних груп або профільних класів з сталими формами і методами навчання відповідно до потреб, професійних намірів та інтересів учасників

освітнього процесу. Відбувається вона шляхом поглибленого вивчення варіативних предметів і навчальних курсів [7]. У Німеччині представлена досить різноманітна система закладів шкільної освіти: основна, реальна, гімназія, об'єднана, спеціальна — державні школи та приватні школи. На сьогодні в Німеччині ще існують коопераційні форми закладів освіти, де поєднуються звичайні класи з спеціальними.

Внутрішня диференціація відображається у поділі учнів за здібностями, характеристиками та показниками інтелекту, обдарованістю. Ця форма передбачає варіативність темпу вивчення матеріалу, диференціацію навчальних завдань, вибір різних видів діяльності, визначення характеру та ступеня допомоги вчителя. При цьому в системі освіти Німеччини спостерігається поділ учнів всередині класу з метою здійснення навчання різними методами з використанням навчальної літератури різного рівня [9].

Варіативність планів, програм, навчальних предметів, а також різноманітність закладів середньої освіти дає можливість стверджувати, що в освіті Німеччини диференціація спрямована на врахування індивідуальних особливостей учнів. Вона залежить від здібностей, професійних намірів і планів учня, економічних і культурних особливостей землі, де дитина проживає та навчається і передбачає розробку та впровадження в освітній процес навчальних планів, програм і підручників, які є засобами реалізації змісту навчання.

Освітні програми в шкільній освіті Німеччини створюються, в основному, за лінійним принципом, відповідно принципу систематичності й послідовності, що виключає дублювання матеріалу. Поряд з цим, останнім часом впроваджується принцип концентричності розташування матеріалу, який базується на повторі його в окремих розділах програми на кількох ступенях навчання й більш глибокому проникненні у сутність явищ і процесів, що вивчаються [4].

Залежно від мети та змісту уроку, особливостей учнів, учитель обирає критерії диференціації. Зазвичай, диференціація використовується значно частіше на уроках повторення вивченого матеріалу, ніж на уроках засвоєння нового матеріалу, оскільки є можливість організувати самостійність у роботі відповідно до інтелектуальних можливостей і здібностей кожного учня.

Одним із засобів реалізації змісту освіти і диференціації навчання є підручник — книжка, в якій системно викладено інформацію з певної галузі знань і яку використовують в системі освіти на різних рівнях, а також для самостійного навчання. Підручники створюють з урахуванням вікових і соціальних потреб потенційних читачів. Зміст сучасних німецьких підручників і робочих зошитів дозволяє реалізувати принцип диференціації: теоретичний матеріал і практичні завдання розташовуються від простого, поступово ускладнюючись, збільшується кількість завдань та обсяг інформації.

У Німеччині держава дає можливість місцевим органам управління освітою самостійно приймати управлінські рішення стосовно освітніх процесів. У кожній

землі існує Міністерство культів, що відає всіма питаннями освіти, тобто здійснює контроль за реалізацією стандартів і програм. Робота над створенням підручників проходить публічно, у співавторстві вчителів і методистів. Як правило, підручники та навчальні комплекти до них видаються для кожної землі окремо. Кожне Міністерство створює перелік підручників, які можуть використовуватись в освітньому процесі, а педагогічний колектив окремих шкіл обирає кращий, на їх погляд.

Німецькі підручники мають чітку структуру: текст, малюнки і схеми. Спочатку на уроці опрацьовується текст і розглядаються малюнки. Як правило, тексти адаптовані до вікових особливостей і орієнтовані здебільшого на учнів з середніми здібностями. Є тексти для додаткового читання з розгорнутою інформацією. У кінці підручника є схеми, які структурують і узагальнюють отриману інформацію, а після кожного розділу розміщені питання, на які усно чи письмово потрібно відповісти [2]. Отже, зміст підручників побудований так, що засоби диференціації використовуються послідовно, від простого до складного. Діти можуть самостійно вибирати завдання та працювати над ними у своєму темпі. Робочі зошити використовуються паралельно з підручниками і продовжують реалізувати принцип диференціації.

Зовнішня диференціація більш чітко простежується у змісті та структурі підручників старшої школи, де відбувається профілізація. На цьому етапі в освітньому процесі Німеччини створені умови для саморозвитку і самонавчання учнів з метою усвідомлення своїх потенційних можливостей та визначення життєвих цілей. З цієї метою створюються класи з поглибленим вивченням окремих предметів, для яких розроблені відповідні програми та навчальні плани. Здобувачі освіти, навчаючись в одному класі, можуть відвідувати курси за вибором, а відповідно, отримують свій комплект підручників. Вони не тільки допомагають вчителю розкрити тему, але є довідником для учнів, спонукають до самостійних пошуків при виконанні завдань. У старших класах, відповідно до обраного здобувачем освіти напрямлення, підручник може поєднувати в собі декілька дисциплін для інтегрованого курсу. Часто підручники доповнюються компакт-дисками з додатковою інформацією для поглибленого вивчення у профільних класах і є одночасно путівником до сайту навчальних матеріалів.

Вчені Інституту Георга Еккерта (Інститут міжнародних досліджень підручників ім. Лейбніца) у своїх дослідженнях відзначають, що матеріал у німецьких підручниках упорядкований за принципом «дерева»: базові знання утворюють стовбур, базові завдання і питання формують гілки, а листя — це додаткові знання та ускладнені запитання для поглибленого вивчення. Малюнки, таблиці і схеми є засобом візуалізації тексту, вони стимулюють та зацікавлюють учнів до вивчення [11].

Висновки. Здійснений аналіз дає підстави для висновків:

- державна освітня політика в Німеччині спрямована на гуманізацію і демократизацію системи освіти, підвищення її якості на всіх освітніх рівнях;

- диференціація навчання дає можливість врахувати особливості пізнавальної діяльності учнів, розкрити та розвинути здібності кожного учня, тим самим підвищити результативність освітнього процесу.

Отже, підручник, лише за умови спеціальної побудови, добору навчального змісту, структури і методичного апарату, здатен виконувати функцію диференціації навчання. Процеси модернізації змісту освіти Німеччини спрямовані на реалізацію принципу диференціації, що простежується у змісті та структурі німецьких підручників на всіх ланках шкільної освіти.

Використані джерела

1. Гончаренко Семен Український педагогічний словник. — Київ: Либідь, 1997. — 376 с.
2. Байссвенгер Мартин Чем отличаются учебники по истории в Германии, Болгарии и Польше — Режим доступа: <https://daily.afisha.ru/archive/vozduh/books/chem-otlichayutsya-uchebniki-po-istorii-v-germanii-bolgarii-i-polshe>
3. Ельбрехт О. М. Адаптивне управління навчальним процесом. — Х.: Вид. група «Основа», 2005. — 128 с.
4. Лакоза Н. Організація профільного навчання в Україні та за кордоном / Н. Лакоза // Педагогічний процес: теорія і практика. — 2017. — Вип. 2. — С. 42–48. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2017_2_9.
5. Мельниченко Б. Ф. Федеративна Республіка Німеччини: розвиток старшої школи у вимірі загальноєвропейських тенденцій / Б. Ф. Мельниченко // Старша школа зарубіжжя: організація і зміст освіти / за ред. О. І. Локшиної. — К.: СПД Богданова А. М., 2006. — С. 123–142
6. Осмоловская И. М. Организация дифференционного обучения в современной общеобразовательной школе / И. М. Осмоловская. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2005. — 216 с. — (Серия «Библиотека педагога-практика»).
7. Пісоцька М. Е. Диференціація навчання: понятійно-категоріальний аналіз / М. Е. Пісоцька // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. — 2015. — Вип. 45. — С. 225–232.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. — К.: Генеза, 2002. — 368 с.
9. Сурудина Е. А. Современные концепции образования за рубежом: Учебное пособие / Е. А. Сурудина. — Москва, 2017. — 357 с.
10. Шеверун Н. Механізми забезпечення якості загальної середньої освіти в Німеччині / Н. Шеверун // Порівняльно-педагогічні студії. — 2013. — № 2–3. — С. 88–94. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2013_2-3_14.
11. Georg-Eckert-institut. Das Schulbuch in der Forschung./ *Eckhardt Fuchs / Inga Niehaus / Almut Stoletzki* — 2014, V&R unipress — <http://www.gei.de/en/publications/eckert-expertise/ee-single-volume/news/detail/News/eckhardt-fuchs-inga-niehaus-almut-stoletzki-das-schulbuch-in-der-forschung.html>
12. <https://www.km.bayern.de>
13. <https://www.kmk.org/themen/qualitaetssicherung-in-schulen/bildungsstandards.html>

References

1. Goncharenko Semen Ukrayins`ky`j pedagogichny`j slovny`k. — Ky`yiv: Ly`bid`, 1997. — 376 s.
2. Bajssvenger Marty`n Chem otly`chayutsya uchebny`ky` po y`story`y` v Germany`y`, Bolgary`y` y` Pol`she — Rezhym` dostupa: <https://daily.afisha.ru/archive/vozduh/books/chem-otlichayutsya-uchebniki-po-istorii-v-germanii-bolgarii-i-polshe>
3. El`brext O. M. Adapty`vne upravlinny`a navchal`ny`m procesom. — X.: Vy`d. grupa «Osnova», 2005. — 128 s.
4. Lakoza N. Organizaciya profil`nogo navchannya v Ukrayini ta za kordonom / N. Lakoza // Pedagogichny`j proces: teoriya i prakty`ka. — 2017. — Vy`p. 2. — S. 42–48. — Rezhym` dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppt_2017_2_9.
5. Mel`ny`chenko B. F. Federaty`vna Respublika Nimechchy`ny`: rozvy`tok starshoyi shkoly` u vy`miri zagal`noyevropejs`ky`x tendencij / B. F. Mel`ny`chenko // Starsha shkola zarubizhzhya: organizaciya i zmist osvity` / za red.. O. I. Lokshy`noyi. — K.: SPD Bogdanova A. M., 2006. — S. 123–142
6. Osmolovskaya I. M. Organizaciya differencionnogo obucheniya v sovremennoj obsheobrazovatelnoj shkole / I. M. Osmolovskaya. — 2-e izd., pererab. i dop. — M.: Izdatelstvo Moskovskogo psihologo-socialnogo instituta; Voronezh: Izdatelstvo NPO «MODEK», 2005. — 216 s. — (Seriya «Biblioteka pedagoga-praktika»).
7. Pisocz`ka M. E. Dy`ferenciaciya navchannya: ponyatijno-kategorial`ny`j analiz / M. E. Pisocz`ka // Pedagogika formuvannya tvorchoyi osoby`stosti u vy`shhij i zagal`noosvitnij shkolax. — 2015. — Vy`p. 45. — S. 225–232.
8. Savchenko O. Ya. Dy`dakty`ka pochatkovoyi shkoly`. Pidruchny`k dlya studentiv pedagogichny`x fakul`tetiv / O. Ya. Savchenko. — K.: Geneza, 2002. — 368 s.
9. Surudina E. A. Sovremennye koncepcii obrazovaniya za rubezhem: Uchebnoe posobie / E. A. Surudina. — Moskva, 2017. — 357 s.
10. Sheverun N. Mexanizmy` zabezpechennya yakosti zagal`noyi seredn`oyi osvity` v Nimechchy`ni / N. Sheverun // Porivnyal`no-pedagogichni studiyi. — 2013. — № 2–3. — S. 88–94. — Rezhym` dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2013_2-3_14.
11. Georg-Eckert-institut. Das Schulbuch in der Forschung. / *Eckhardt Fuchs / Inga Niehaus / Almut Stoletzki* — 2014, V&R unipress — <http://www.gei.de/en/publications/eckert-expertise/ee-single-volume/news/detail/News/eckhardt-fuchs-inga-niehaus-almut-stoletzki-das-schulbuch-in-der-forschung.html>
12. <https://www.km.bayern.de>
13. <https://www.kmk.org/themen/qualitaetssicherung-in-schulen/bildungsstandards.html>

Оксана Мартынюк,

заведующий сектором

отдела научно-аналитической работы по изданию учебной литературы
ГНУ «Институт модернизации содержания образования», г. Киев, Украина

ПРИНЦИП ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ И ЕГО РЕАЛИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ ГЕРМАНИИ СРЕДСТВАМИ УЧЕБНИКА

В статье освещены теоретико-практические аспекты дифференцированного обучения в Германии. Проанализированы научные работы, в которых рассматриваются вопросы

концептуальних основ принципу диференційованного навчання. Раскрыта суть понять «дифференциация» и «принцип обучения», выяснены основные виды дифференциации. Рассмотрена структура учебников с точки зрения реализации принципа дифференцированного обучения в системе среднего образования Германии.

Автор приходит к выводу, что реализация принципа дифференцированного обучения в Германии, в том числе средствами учебника, позитивно отображается на результатах учебного процесса, способствует развитию способностей каждого ученика.

Ключевые слова: школьное образование; образование Германии; принцип обучения; дифференцированное обучение; учебник.

Oksana Martyniuk,

**Head of the Department of Scientific and Analytical Work
on the Publication of Educational Literature of the State Scientific Institution
“Institute for the Modernization of Educational Content”, Kyiv, Ukraine**

PRINCIPLE OF DIFFERENTIATED LEARNING AND ITS IMPLEMENTATION IN MODERN SCHOOL OF GERMANY BY MEANS OF TEXTBOOK

The article covers the theoretical and practical aspects of differentiated learning in Germany. The author analyzes the scientific works dealing with the conceptual foundations of the principle of differentiated learning. The essence of concepts of “differentiation” and “principle of learning” is revealed, the main types of differentiation are found out. The structure of textbooks in terms of the implementation of the principle of differentiated learning in the system of secondary education in Germany is considered. The author concludes that the implementation of the principle of differentiated instruction in Germany, including manual means, has a positive impact on the results of the educational process, promotes abilities of each student.

Keywords: school education; German education; learning principle; differentiated learning; textbook.